179164

ÇAĞIMIZDA SOSYAL DEĞİŞME VE İSLÂM

Dem. No:	179164
Tas. No:	297.92 KUT.D

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm
2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 377
Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 37

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir
1. Baskı, Şubat 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-494-4
07.06.Y.0005.377

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT
Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim
Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî
Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
25.02.2003/1104-14 sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi, fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi
1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Protestanlık Modelinin İslâm Dünyasındaki Yankıları

Doç. Dr. Ali ERBAŞ
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Protestanlık, Roma Katolik Kilisesi'nin gerek dinî, gerekse siyasî olarak takip ettiği bazı uygulamalara aşırı tepki gösteren Martin Luther'in 1517 yılında Almanya'da Wittenberg Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik protesto yazısını asmasıyla başlayan ve Hıristiyanlık ile ilgili birçok konuda gerçekleştirilen reformlarla ortaya çıkan hareketin adı olmuştur. İlk bakışta endüljans uygulamalarına yönelik bir eleştiri görüntüsü veren doksan beş maddelik bu manifesto, aslında endüljansların yanı sıra, iman, kurtuluş, tövbe, dinî otorite, ana dilde ibadet, Kutsal Kitab'ı herkesin okuma ve yorumlama yetkisine sahip olması ve benzeri bütün reformist görüşlerin özü bu doksan beş maddelik tezde işlenilmektedir. Protestanlık aynı zamanda 16. yy'da İtalya'da papaların, dinî otoritelerini dünyevî meselelere ve siyasal hayata müdahelede kullanmalarına da bir protesto idi. Roma Katolik Kilisesi'nin hegamonyası özellikle Almanya gibi ulusal birlik kurmaya yönelmiş ülkelerdeki kralları tedirgin ediyordu. Bu tedirginlik sadece papalığın artan evrensel otoritesi karşısında kralların kendi yerel iktidarlarının gerilemesinden kaynaklanmıyordu. Papalığı örnek alan yerel din adamlarının dinsel otoritelerinin giderek kökleşmesi de, kralların dünyevi otoritelerini işlevsiz kılma tehdidi içeriyordu. Lüther, Papalık başta olmak üzere dinsel otoriteyi hiçbir aracı kurumun temsil edemeyeceğini düşünüyordu. Çünkü ona göre en üstün dinî otorite Kutsal Kitap'tı ve her Hıristiyan onu yorumlama yetkisine sahipti. Kilise'nin böyle bir yetkisi sözkonusu olamazdı. O, Tanrı ile kul arasındaki aracılığı reddediyor, her Hıristiyanın rahibinin bizzat kendisi olduğunu ileri sürüyordu.

Protestanlık yavaş yavaş liberal bir karakter kazanmış ve giderek bireyin veya çe-

kirdek ailenin şahsi referansını ifade eden özelleşmiş bir dinsel kültüre dönüşmüştür. Protestanlığın kazandığı liberal karakter, dinsel sembolleri, anlamları ve tutumları kurumsal bağlamdan kurtararak özel alana inhisar ettirmiştir: Mesela, aile alanında dinsel normlara dikkat eden bir kişi, kamu alanında aynı normlara göre davranmama özgürlüğünü duymaya başlamıştır. Toplumsal ve siyasal hayatta davranışa yön vermede dinsellik böyle bir ayrışmayla etkisini yitirmiş, Protestanlık da bu yüzden sekülarizasyonun başlangıcı sayılmıştır.[1] Yani Protestanlığın hakim olduğu modern bir toplum, aynı zamanda sekülerize olmuş bir toplumdur; dolayısıyla böyle bir toplumda dinsellik kamu hayatında ve siyasette önemli ve etkili bir konumda değildir

Batı düşüncesinde bu doneme ait en önemli değişim genel din anlayışında görülür. En belirgin değişim ise din olgusuna deist yaklaşımların kendini göstermesiyle başlar. Vahyedilen din mefhumundan öte, deist yaklaşım tabii din anlayışını vurgulamış ve 1755 de David Hume'in yayınladığı *Natural History of Religion* ile sesini daha güçlü şekilde duyurmuştur. Genel itibariyle söyleyecek olursak bu donem Batı din düşüncesi dinde, dini anlayışta sekülerleşmeye, laikleşmeye doğru bir kayma göstermişir.[2]

Protestan din anlayışını böylece kısaca özetledikten sonra şimdi bunun İslâm dünyasındaki yankılarına geçelim. Ancak şu kadarını belirtmemiz gerekir ki, Luther'in başlattığı bu hareket Katolik Kilisesi'ni de kendi içinde bir özeleştiriye sevketmiş ve bir "**Karşı Reform**" çalışmasıyla yıllar içinde yumuşamaya gitmesine vesile olmuştur. Bunun ardından Batı'da özellikle 18. asırdan itibaren reformlar birbirini takip etmiş, bilimsel çalışmaların önü açılmış, sanayi devrimi, teknolojik gelişmeler, demokrasi, hürriyet, kapitalizm vs. birkaç asır içerisinde hızlı bir ilerleme katedilmiştir.

Batı'da Protestanlığın doğuşuyla başlayan ve 18. yüzyılın sonlarına doğru gelişen ve yaşanan olaylar, İslâm dünyasının değişim sürecini de belirleyen ana dönüm noktasını gösterir. Bu zamana kadar, İslâm toplumu ve medeniyeti bütün dış etkilere karşı direnmiş ve korunmuş kültürel ve fikrî bir dünyayı temsil ediyordu. Ancak uzunca bir geçmişe dayanan değiştirilemez görülen sınırların içinde inançlarına ve kültürlerine sımsıkı bağlı kalan Müslümanlar, farklı bir dünyanın sosyo-kültürel açıdan ürettiği ve modern zamanların bilimsel, teknolojik ve ideolojik donanımına sahip Batı dünyası ile karşılaşınca, bir meydan okumayla yüzyüze geldiklerini anladılar. Müslümanlar, tarihleri boyunca yaşamadıkları toplu bir meydan okumaya karşı geleneksel yöntemlerle tepkiler gösterdiler. Tarihin hiçbir döneminde kendi varoluşlarından bu derece şüpheye düşmemişlerdi. Kendilerine olan özgüveni sarsılan Müslümanlar, öznelikten çıkarak, nesneleştikleri modern dünyada, varlıktan bilgiye, ahlaktan siyasete, kozmolojiden bilime kadar kendi dünyalarını

[1] P. Berger, *The Sacred Canopy*, New York, 1969, s. 157-158'den A.Y. Sarıbay, a.g.e, s.74.
[2] Tibawi, (1964), 'English-Speaking Orientalists', s. 28

yeniden inşa etme gerekliliği üzerinde düşünmeye başladılar. Bu yeniden yapılanmanın ana parametrelerini ise, özde kendini "öteki"ne göre tanımlamanın araçları oluşturmaktadır. Çünkü duraklama ve gerileme içindeki bir medeniyetin karşısında 19. asrın canlı, hızla gelişen yeryüzü ölçeğinde kahredici bir hegamonya kuran Batı medeniyeti vardı.[3]

Batı kapitalizminin bu şekilde uluslararası siyasal egemenliği ele geçirmesiyle İslâm dünyasında "geri kalış"ın nedenleri sorgulanmaya başlandı. Dünyanın Batı lehine değişen yeni şartları, İslâm dünyasında birçok aydını ortak bir soru etrafında topladı. Bu soru "İslâm terakkîye mâni mi?" şeklinde özetlenebilir. Batının bugünkü seviyeye gelmesinde Protestanlığın etkisi var mıydı? İslâm dünyasında da Protestanlık benzeri bir **Reform** faaliyetine teşebbüs etmek doğru olur muydu?

19. yüzyılın başlarında Osmanlı öncülüğünde İslâm dünyası Batı'nın hızla ilerlemesi karşısında kendi durumunu gözden geçirmeye başlamıştır. Bunun üzerine III. Selim ve II. Mahmut ile başlayan reform hareketleri daha sonra Tanzimat, Yeni Osmanlılar, Islahat hareketleri, I. ve II. Meşrutiyet ve nihayet Cumhuriyet idareleri gibi değişimlerle devam etmiştir. Bütün bu dönemler içerisinde İslâm dünyasında geri kalmışlığın sebebini arayan ya da Batı'nın yakaladığı her alandaki ilerlemenin İslâm toplumlarında niçin başarılamadığını sorgulayan birçok aydın yetişmiştir. III. Selim, II. Mahmut gibi padişahlarla başlayan ve Ali Suâvî (1839-1870), Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1880), Kemalpaşazade Said (1858-1921), Ahmet Mithat (1884-1912), Ziya Gökalp, Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Şeyhülislam Musa Kazım, Said Halim Paşa, Babanzade Ahmet Naim, Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki, M. Şemsedden, Said Nursi, M. Ali Aynî, İsmail Fennî, İsmail Hakkı gibi Osmanlı-Türkiye merkezli ve Cemaleddin Efganî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Ferit Vecdî, Malik b. Nebî, Abdülmümin el-Merâğî, Abdülmecid Selim, Mahmud Şeltut, Tantâvî Cevherî, Mustafa Abdürrâzık, Abbas Akkâd gibi Ortadoğu merkezli Batıcı ve İslâmcı bazı aydınlar konuyla ilgili fikirler üretmişler ve bunun sebeplerini araştırmışlardır. Ancak bu aydınlar genel olarak Batı'da ulaşılan ilerlemenin mayasında şu veya bu şekilde Martin Luther'in başlattığı **Reform** hareketlerinin büyük etkisinin olduğunu kabul etmişler ve aynı örneğin İslâm dünyasına taşınıp taşınamayacağı noktasında tartışmalara girmişlerdir. Bunlar toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma için iki ayrı çizgide hareket ederler:

1. Protestanlığı Taklit Etmeyi Savunan Batıcı-Ulusalcılar

Batıcıların Din Anlayışlarının Boyutları

Batıcıların din anlayışlarının boyutları genel olarak üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan kısaca bahsetmekte fayda vardır.

a) Doktriner Boyut

Batıcı aydınların, dinin doktriner boyutuna ilişkin yaptıkları itirazlarda genel

[3] Bkz. Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Konya 1999, s. 197-201.

olarak, Batılı dünya görüşünün temel çizgileri saklıdır. Dolayısıyla Tanrı inancı ve mahiyeti, sıfatları, Tanrı'nın insan ve âlem ile olan ilişkileri başta olmak üzere, kader, irade, başlangıç ve son (mebde ve mead), peygamberlik vs. gibi birçok inanç boyutu olan meseleler ele alınırken, rasyonalizm, pozitivizmin ve aşırı akılcılığa dayalı olarak ortaya çıkan "doğal din" anlayışı ve Batı'daki Protestanlık örneğinde olduğu gibi dinin metafizik boyutunun insan merkezli olarak yeniden tanımlanması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle dinin vahiyle ilişkili boyutu, yani îman boyutu aklîleştirilmeye (rasyonalisation) tabi tutulur.[4]

Eldeki veriler, Batıcı aydınların dinin doktriner boyutuyla ilgili düşünce ve inançlarının geleneksel teolojik ve kozmolojik ifade biçimlerinden sıyrılarak, toplum dışı ve insan aklını aşan yorumlamaları saded dışı bırakarak, modern bir dinî teoloji inşa etme niyetinde olduklarını göstermektedir. Bu inşa girişiminin metodolojik araçları, modern bilimin rasyonaliteye dayalı verileri olup, örneği dinî tekâmülün tarihsel seyri bağlamında Batı'daki Martin Luther'in temsil ettiği dinî reform girişimidir.[5]

b) Pratikler (İbadetler ve Ritüeller) Boyutu

Batıcıların dinî pratiklerle ilgili ifadelerinden anlaşıldığına göre, bunlar toplumsal işlevleri açısından ele alınmakta, bireysel pratikler de ikincil dereceye indirgenmektedir. Bu bağlamda din, bireysel ve toplumsal bir varoluş tarzı olarak bütünlüğünü kaybederek, pozitivizmin toplumcu niteliği öne çıkmakta, namaz, oruç gibi pratikler, toplumsal bir işlev görmedikleri yani meşruiyyetini sosyal pratiklerden almadıkları gerekçesiyle göz ardı edilmektedir. Şüphesiz burada bir inkar söz konusu olmayıp, Müslüman kimliğin bu hususlara indirgenmesine bir karşı çıkış vardır.[6] Geleneksel dinî ibadet ve ritüeller, toplumun içinde bulunduğu durum eleştirilerek, özellikle Balkan Harbi'nin yıkımı göz önüne alınırsa, dinî gayreti toplumsal dayanışma alanına kaydırma girişiminde bulunulmaktadır. İbadetlere yüklenen dünyevî anlam ve işlev de dikkat çekicidir. Batıcı aydınların ibadetleri yeni bir bakış açısı ile değerlendirerek yeni bir yorum kazandırdıkları görülmektedir. Örneğin Abdullah Cevdet *"İslâm'ın Tekâmül-i Dinîsi"* isimli eserinde İslâm'ın farz olarak kabul ettiği hac ibadetini dinî bağlamından çıkartarak sadece sosyolojik ve siyasal bir tedbire indirgemektedir.[7]

Kısaca söylemek gerekirse, Batı toplumlarında bireysel bir tecrübe, din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde kişisel bir varoluş sorununa indirgendiği gibi, Batıcı aydınlar da dinî ibadetleri bu bağlamda ele almaktadırlar. Batıcı aydınların önemli simalarından biri olan Kılıçzade Hakkı'nın ifadesiyle insanların "saadet ve umur-u dünyevîlerini ihmal etmemek şartıyla istedikleri gibi yaşamaları", "herkesin itikadı vicdaniyesine hürmet edilmesi", "fazilet-i ahlâkiyye" olarak değerlendirilmekte-

[4] Mehmet Akgül, *a.g.e.*, s. 155.

[5] Bkz. Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, Suhûlet Kütüphanesi, İsanbul 1926, s. 366-382; Kılıçzâde Hakkı, "Müslümanlık ve Hıristiyanlık", *İctihad*, 23 Mayıs 1329, Nu: 67, s. 1482.

[6] Akgül, a.g.e., s. 165.

[7] Bkz. Abdullah Cevdet, "İslam'ın Tekâmülü Dinîsi", *İctihad*, 15 Ağustos 1329, Nu: 76, s. 1673.

dir. Ancak ibadetlerin, ritüellerin toplumsal alana yansımasına ise, dünyevîleşme noktasında karşı çıkılmaktadır.[8]

c) Toplumsal Boyut

Türk modernleşme tarihinde Batıcı aydınlar için en çok tartışma konusu yapılan hususlar, dinin toplumsal ilişki ağından yalıtılması ve tecrit edilerek toplumsal hayata seküler bir temel kazandırılması noktasında düğümlenmektedir. Onlar, o zamanın sosyolojik düşüncesine hakim olan pozitivist anlayışa istinaden dinin tekamül ettiğine inanıyorlardı. Ayrıca Batı'daki **"Protestan Reformu"** örneğini de bu anlayışın doğal sonucu olarak algılıyorlar ve İslâm'da da böyle bir reform yapılırsa modern çağın her alanda gösterdiği gelişme çizgisine uygun bir din formunun ortaya konulabileceğini düşünüyorlardı. Batı'daki gibi bir **reform**'un İslâm'da da mutlaka yapılması gerektiğini sık sık tekrarlıyorlardı."[9]

Batıcıların din anlayışlarının toplumsal boyutu, geleneksel toplumsal yapı ve örgütlenme sisteminin formu ve içeriği, Batılı anlamda **toplumsal değişim**, tekamül kanunlarına uygun olarak safha safha dünyevîleştirmeyi esas almaktadır. Önceleri din-dışı, sonraları ise din-karşıtı söyleme doğru evrilerek toplumsal restorasyon projesine dönüşmüştür. Dünya işleri ve ahiret işleri birbirinden ayrılmıştır. Bu ayrılık önce bilinçlerde, sonra da toplumsal hayatın her alanında dünyevileşmeyi beraberinde getirmiştir.[10] Batıcı çizgide yer alan aydınların çoğu, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm* isimli eserin sahibi Max Weber'in tezini doğrudan uygulama peşindedirler. Onlara göre bizim ilerleyen Batı uygarlığına katılmamızdan başka çare yoktur. İslâm akıl ve mantık dinidir. Çağa uymak zorundadır. Batıl inanç ve hurafelerden kurtularak tekke ve dervişlerin tevekkül anlayışını bırakmalıdır.

Bu tür düşüncelerin Tanzimatla birlikte gündeme getirildiğini görüyoruz. Ancak bunları doktriner anlamda en radikal bir tavırla ilk tartışma konusu yapanlardan birisi Ali Süavi (1839-1878)'dir. Ali Süavi medreseden yetişmiş ateşli bir devrimcidir. Medreseden yetişmiş olduğu halde medresenin skolastik zihniyetine hücum etmiş, fakîh olduğu halde fıkha isyan ederek ilk defa laikliği savunmuştur. Şark-İslâm ilimlerine ait konuları mümkün olduğu kadar Batı kültürü ve metotları bakımından tetkike çalışmıştır. Faiz ve ribânın ayrı ayrı şeyler olduğunu, faizin yasak olmadığını iddia etmiştir. Ona göre tekkecilik ve dervişlik İslâm memleketlerini medeniyet, sanat ve ticarette geri bırakmıştır. Türkçülük konusunda da radikal fikirler ileri sürmüş, Kur'an'ın namazda Türkçe okunabileceğini dahi söylemiştir. Bu yüzden Kanipaşazade Rifat'ın Yeni Osmanlılara karşı yazmış olduğu risalesinde Süâvî, "Frengistan'da şapka giymek, şarap içmek, İslâm'a yakışmaz nice günahlar irtikap etmekle" suçlanmış ve "Protestan Suavî" diye anılmaya başlanmıştır.[11]

[8] Akgül, a.g.e., s. 167.
[9] Kılıçzade Hakkı, a.e.g., s. 1482.
[10] Bkz. Akgül, a.g.e., 167-178.
[11] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1994, s. 78-93.

Protestanlık'ın etkisinde kalarak İslâm'ın reform sürecine girmesini öneren birçok aydın ilerlememizi böylece gerçekleştirebileceğimizi hesaplamaktadır. Bu çerçevede birçok islâmî kavramı Batılılaştıran aydınların tutumu ilginçtir. Örneğin Ziya Gökalp "icma' Batılıların referandum dedikleri şeydir" diyerek ilginç bir tavır sergilemektedir.[12] İslâmî reformu önererek devlet düzeyinde çeşitli uygulamaların gerçekleşmesini talep edenler de olmuştur. Bu konuda Ziya Gökalp'in çalışmaları ilginç ipuçları vermektedir. Kendisine "İslâm dini yenileşebilir mi?" diye sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Dinin millî şekilde canlandırılması, dinden masalların uzaklaştırılması, ayin ve merasimlerin, hutbenin ve ezanın Türkçeleştirilmesi ve dinde reformu gerçekleştirebilmek için güvenilmeye değer birinin peşinden gitmek gerekir."[13] Gökalp'in "Dinî Türkçülük" ismiyle ortaya koyduğu düşüncesi de aynı şekilde Protestanlığın en önemli prensiplerinden biri olan "herkesin kendi ana dilinde ibadet etme" anlayışını çağrıştırmaktadır. *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde o "Dinî Türkçülük" konusunu şöyle işlemektedir:

"Dinî Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir. Bir millet din kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabiîdir ki, dininin hakiki mahiyetini öğrenemez. Hatiplerin, vaizlerin ne söylediklerini anlamadığı surette de ibadetlerden hiçbir zevk alamaz. İmam-ı Azam hazretleri namazdaki surelerin bile millî lisanda okunmasının caiz olduğunu beyan buyurmuşlardır. Çünkü ibadetten alınacak dinî heyecan ancak okunan dualaın tamamıyla anlaşılmasına bağlıdır..."[14]

Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi Gökalp, 1928 yılından itibaren girişilen -dinde- reform hareketlerine temel olabilecek düşünceler geliştirmişti.

Kur'an-ı Kerim'in Türk milleti tarafından anlaşılmasını sağlayacak yeterli bir tercümesinin bulunmaması da birçok aydın tarafından eleştirilmiştir. 1924 yılında "*Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Münasebetiyle*" isimli bir makale yazan Ahmet Hikmet'in (Müftüoğlu) konuyla ilgili düşüncesini dile getirirken Protestanlığın kurucusu Martin Luther'den örnek vermesi ilgi çekicidir ve Protestanlığın bu düşünce üzerindeki etkisinin mevcudiyetini gösterir. Ona göre bin seneyi aşkın bir zamandan beri Kur'an-ı Kerim'i anlayamadıklarından Allah'ın hitabına sağır kalan Türk kitlesi doğru, açık, selis ve fasih yazılmış bir Kur'an-ı Kerim tercümesine nail olmadan din ve diyanetine yabancı gelip gidecek ve hiçbir zaman tam Müslüman sayılamayacaktır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'i herkesin anlayabileceği bir şekilde Türkçe'ye tercüme eden kimse büyük bir sevap işlemiş olacaktır. Ahmet Hikmet Almanca'nın ulaşmış olduğu yüksek seviyeyi Luther'in İncil'i Almanca'ya tercüme etmesine dayandırır ve bunu Alman edebiyat tarihine yapılmış olan en büyük hizmetlerden biri olarak görür. Teşbihde hata olmaz diyerek bundan örnek alınması gerektiğini, Kur'an'ın tercümesinin de hem Türkçe'ye ve hem de İslâm dinine bü-

[12] Ülken, a.g.e., s. 332.

[13] G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara 1972, s. 16'dan naklen Ergün Yıldırım, "Toplumsal Gelişmeyi Açıklama Modeli Olarak Protestanlık", *Bilgi ve Hikmet*, 1993, sy. 2, s. 132.

[14] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1970, s. 176-177.

yük bir hizmet olacağını söyler. Luther'in davasında muvaffak oluşunda İncil tercümesinin büyük payı olduğunu belirtir. İncil'in önceden birkaç kişi tarafından Almanca'ya tercüme edildiğini ancak bu tercümelerin kaba ve sakat olduğunu, Luther'in ise ibaresi açık, anlaşılması kolay, ifadesi tatlı bir tercüme ortaya koyduğunu ifade eder. Ona göre Luther dinde olduğu gibi, lisanda da yeni bir çığır açmıştır. Fakat bu yolu tavsiye etmek için çok zahmete katlanmış, pekçok ağır taşlar kaldırmıştır. Nihayet 1522 tarihinde Yeni Ahid'i ve ondan tam onüç sene sonra yani 1535 tarihinde Kitab-ı Mukaddes'in tamamını Almanca'ya çevirerek neşretmiştir. Latince'den çevirdiği İncil sayesinde Almanlar yalnız dinlerini değil lisanlarını da öğrenmişlerdir. Luther'in kendi diline yaptığı hizmeti başka hiçbir millette yapan bir kimse yoktur. Luther İncil tercümesiyle hem yeni bir mezhep, hem yeni bir millet ve hem de yeni bir lisan meydana getirmiştir. Çünkü teşebbüs ettiği vazifenin büyüklüğünü takdir etmiş ve o azim ile çalışmıştır.[15]

Aynı dönemde Batıcı fikirleriyle öne çıkan Yakup Kadri de 1924 yılında kaleme aldığı "*Avrupakârî, Avrupâî*" isimli makalesinde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin fikrî oluşumu ile ilgili düşüncesini açıklarken Batı'nın ilerlemesinde Luther'in de içinde bulunduğu birçok isimden örnek olarak bahseder.[16]

1928 yılında İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nden bir grup bilim adamı tarafından *"Dini Islah Beyannamesi"* adıyla bir reform taslağı hazırlanmıştı. Prof. Fuat Köprülü, Prof. Hakkı Baltacıoğlu, Prof. İsmail Hakkı İzmirli, Prof. Halil Halid, Prof. Halil Nimetullah, Prof. Mehmet Ali Aynî, Prof. Şerafettin Yaltkaya, Prof. Hüseyin Avni, Prof. Hilmi Ömer ve Prof. Yusuf Ziya (Yörükhan) tarafından sunulan raporda "camilere sıralar ve elbiselikler konulması, ayakkabı ile girilecek bir düzen yapılması, ibadetin Türkçeleştirilmesi, musiki bilen müezzinler yetiştirilmesi, ilâhî müziği konulması" gibi bazı öneriler yer alıyordu. Ancak bu rapor Atatürk tarafından kabul edilmemiş ve komisyon dağıtılmıştı.[17]

Dönemin iktidarına göre de İslâm hurafelerden, tekkelerden vs. temizlenmeliydi. Çağdaş bir biçime sokularak ulusal çıkarlara uygun bir hale getirilmeliydi. Terakkinin önünde bulunan en büyük engeli kaldırmanın yolu İslâm'ı reformize etmeden geçiyordu. Bu amaçla İlahiyat fakülteri ve İmam-Hatip okulları açılıyordu. Aydınların çoğunun zihinsel dünyasında din imajı Batı'daki gelişmeleri "gavur icadı" diyerek ilerlememizi engelleyen bir değerler kümesiydi. Yüzyıllarca geri kalışımızın nedeni dindi. Bunun için "dînî reform" gerekliydi. Bu amaçla Kur'an'ın Türkçe çevirisi, Kur'an'ın bilimsel tefsiri, sahih hadislerin tercümesi, hutbelerin Türkçeleştirilmesi, ezanın Türkçeleştirilmesi, Türkçe Kur'an ve Türkçe ibadet gibi alanlarda reform çalışmaları yapılmıştı. Bu reformlarla efsanelerden ve taassuptan

[15] Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), "Kur'an-ı Kerim Tercümesi Münasebetiyle", *Resimli Gazete*, nr. 59, 18 Teşrin-i Evvel 1340/1924, s. 3.

[16] Bkz. Yakup Kadri, "Avrupakârî, Avrupâî", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 1168, 1 Temmuz 1340/1924.

[17] Bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık* Düşüncesi, İst. 1987, II, 497-499; Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, İzmir 1995, s. 216.

kurtularak "Garplı bir millet" olunabilirdi.[18]

Çağdaş uygarlığa katılmayı amaçlayan Batıcı aydınlar dini toplumsal hayattan tümüyle dışlamıyorlar, ancak onu Batılılaşma politikalarına uygun bir kalıba sokmaya çalışıyorlardı. Şüphesiz ki, bu da nihayetinde dinin ulusallaşması ve Batılılaşması demekti. Bu süreçte Weber'in etkileri ve Protestanlık izleri çok yaygındır. Sonuçta Batıcı aydınlar ve yöneticiler Batı karşısında geri kalışımızın nedeni olarak dini göstermişler, bundan kurtulmanın çözümünü de tabir yerindeyse İslâm'ı protestanlaştırmada görmüşlerdir. Sosyalist Türk aydınları da toplumsal gelişmeyi açıklamada Weberci tezleri kullanarak gerilememizin temelinde yer alan faktör olarak dini öne sürmüşlerdir.[19]

Dinî alanda olduğu kadar iktisâdî alanda da Protestanlığın etkisi görülmektedir. İslâm ahlakı ile Protestan ahlakı karşılaştırılarak bâtınî tasavvufun Müslümanların iktisâdî maddeye uzanmasını engellediği, Protestan ahlakından çok daha engin ve kapsamlı bir İslâm ahlakı olmasına rağmen, İslâm tasavvufunun Müslümanlarda sermaye birikimine mani olduğu belirtilmektedir.[20]" Ayrıca Protestan ahlakının Avrupa'da ekonomik devrime büyük bir atılım sağladığı ifade edilmektedir. Tasavvufun sevgi ve hoşgörü işlevi toplumsal açıdan olumlu ama ekonomik açıdan olumsuz bulunmaktadır. Batı insanı kâr peşinde denizler aşarken, Protestan tarikatları para kazanmayı ibadet sayarken Müslümanların "dünya fanidir" zihniyetiyle ekonomik mücadeleden uzak durması eleştirilmiştir.[21] Protestan tarikatların dinlerine gösterdikleri dikkat ve itinayı dükkanlarına da taşıdıkları, bu şekilde din gayretiyle para biriktirip yatırım yapan atılımcı bir Protestan burjuvazî oluştuğu"[22] dile getirilmektedir. Yani adeta Protestanlığın örnek alınması gerektiği ifade edilmektedir.

2. Öze Dönüşü Savunanlar

Müslüman aydınlardan bir kısmı ise, Batıcılar gibi dine seküler bir anlayışla değil, öze dönmeyi teklif ederek yaklaşırlar. "İslâmcılar" diye de isimlendirilmiş olan bu aydınlar, dinî pratiklerin ifasını her ne kadar dünyevî ihtiyaçlarla irtibatlandırsalar da, ilahî boyutu daha öne alırlar. Dinî bir emir ve kulluk borcu olarak ibadetlerin yapılmasının zorunluluğunu Kur'an ve sünnetten deliller getirilerek ısrarla savunurlar. Ayrıca her bir ibadetin (namaz, oruç, hac, zekat) rasyonel izahları yapılarak toplumda ibadetlere karşı oluşan gevşekliği önlemek ya da karşı tezleri cevaplamak maksadıyla savunmalar yapılır.[23] İslâmcılara göre evliyaya hürmet ve türbe zi-

[18] G. Jasckhe, a.g.e., s. 99.
[19] Ergün Yıldırım, a.g.e., s. 133.
[20] Bkz., Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla*, İstanbul 2002, s. 45-49.
[21] Bkz., Sayar, a.g.e., s. 50-56.
[22] Bkz., Sayar, a.g.e., s. 125.
[23] Bkz., M. Abduh, *Tevhid Risalesi*, Haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1986, s. 206-213; Musa Kazım, *Külliyat*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1332, İst., s. 44-46.

yareti, şatafatlı kandil kutlamaları, ibadetlerdeki lüzumsuz ilaveler, geleneksel inanca sonradan karışan eski kültürlerin ve bid'atlerin eseridir. Müslümanların kurtuluşu için ibadetlerimizi de aslî hüviyetine kavuşturmak gereklidir.

Öze dönüşü savunan İslâmcı aydınlar, dini şekl-i aslîsine kavuşturmak için "içten içe" bir yaklaşımdan ziyade, "dıştan içe" bir yaklaşım takip ederler. Batı'daki reformasyon örneğine onlar da değişik bir bakış açısıyla yer yer müracaat ederek değerlendirmelerde bulunurlar. Dini şekl-i aslîsine kavuşturmak hususunda hem ileri bir örnek, hem de somut bir yansıma olarak reformasyon onlar için de önemli bir referans noktasıdır. İslâmcıların bu yaklaşımı aynı zamanda o dönemde gittikçe yaygınlaşan din dışı söylemlere karşı bir savunma mekanizması işlevi de görür. Çünkü hem Batı'da hem de İslâm ülkelerinde dinin devrini doldurduğu inancı gittikçe yaygınlaşmaktadır.[24] İslâm dünyasının önde gelen düşünürlerinden Mısır Müftüsü Muhammed Abduh, mevcut ortamın tesiriyle bütün dinlerin özde aynı gayeyi gerçekleştirmek için çalıştıklarını ifade ettikten sonra, Batı'daki reform hareketi için şu değerlendirmeyi yapar:

"Hıristiyanlar arasında din reformu isteyen ve dini ilk basit şekline döndürmeyi arzulayan bir mezhep ortaya çıktı. Bu mezhep başlattığı reformda İslâm'a da yakın bir noktaya geldi. Nitekim bazı Protestan topluluklar da Protestanlığı İslâm dini ile uzlaştıran bir inanca sahip oldular. Sadece Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul bunun dışında kaldı. Bu toplulukların akaid esasları yalnızca isim yönünden İslâm'dan farklıdır, ruh itibariyle değil."[25]

İslâmcılara göre geleneksel dinî anlayış ve kurumsallaşmış dinî yapılar, modern toplumsal gerçekliği olumlamayı, modern zamanların gerektirdiği toplumsal örgütlenmeyi engellemektedir. Halbuki, İslâm dini, "asrın idrakine" yani kabullerine uydurulabilir. Bunun için dinî tecrübenin teorik, pratik ve toplumsal diye ifade edilen her üç boyutu Müslümanların bugün ihtiyacını hissettikleri birlik kardeşlik, dayanışma, çalışma, üretme, sosyal refaha kavuşma gibi modern toplumun taleplerini karşılayabilecek soyut ve somut aktiviteleri yaratabilecek dinamiklere sahiptir. Diğer bir ifade ile toplumu sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan yeniden örgütleyebilecek dinî ölçütlere sahiptir. Müslümanların içinde bulundukları kötü ve sıkıntılı durum, dinin emirlerine tam olarak uymama yüzünden, ilâhî bir cezadır. Müslümanların bu ilâhî cezalandırmadan kurtulabilmeleri için, Batı'nın üstün oldukları özellikler baz alınarak, İslâmî değerler ve inanç sistemi, ilk dönem Müslümanları örneğinde olduğu gibi, dönüştürücü bir vizyon haline getirilmelidir. Burada dönüşecek olan toplum; dönüşümü sağlayacak araç ise, batıl itikat ve hurafelerle şekillenmiş "gelenek" değil, İslâm'ın saf halidir. Çünkü geleneksel dinî yapılar yaşanılan problemleri aşmada işlevsel değillerse, bu dinin kendisinden değil, dine sonradan katılan yabancı unsurlardan dolayıdır[26].

[24] Akgül, a.g.e., s. 246.
[25] Abduh, a.g.e., s. 53.
[26] Akgül, a.g.e., s. 248.

İslâmcı aydınlar *"Protestan Ahlakı ve Kapitalizm"* teziyle gündeme oturan Weber sosyolojisinin etkisiyle toplumsal gelişmeyi irdelemeye çalışmışlardır. Bu gelişmenin ya da gerilemenin temelinde zihinsel ve ahlâkî birtakım nedenler aramaya yönelmişlerdir. Örneğin İslâmcı aydınlar arasında da "terakki" ve "tevekkül" kavramları önem kazanmış ve İslâm toplumlarının kurtuluşu adeta bu iki kavram arasındaki dengede aranmıştır. Bunlara göre İslâm toplumlarının geri kalışının nedeni genel olarak hurafeler, batıl inançlar ve tasavvufun öte dünyacı tevekkül anlayışıdır. Mesela İslâmcı olduğu dönemlerde Şemsettin Günaltay'ın yazdığı kitapların isimleri ilginçtir: *Zulmetten Nura, Hurâfâttan Hakikate, Mâzîden Atîye.* Bu isimlerin hepsi Müslüman toplumun içinde bulunduğu zorlukları aşmayı çağrıştırmaktadır. Yaşanılan çağ, zulüm, hurafe ve mazi olması açısından olumsuzdur. Bundan kurtulmanın yolu nura, hakikate ve âtîye ulaşmaktır. Günaltay "ilerlememize engel olan İslâmiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır"[27] der. Ona göre İslâm dışı birçok kalıntının etkisiyle çeşitli tarikatlarda ve tekkelerde adaklar, türbedarlar, muskalar, büyüler gibi hurafeler yaygınlaşarak hakikatlerin yerini aldı ve İslâm aleminin gerilemesine sebep oldu. Müslümanların bu durumdan kurtulabilmesi için İslâm'ın ilk saflığına dönmek gerekir. Çünkü İslâm'da birinci esas aklî görüştür.[28] Ancak Günaltay daha sonraki yıllarda laik bir çizgiye yaklaşarak "İslâm'ın ilk saflığına dönme"yi değil, "laikliğe dönme"yi tercih etmiştir. İslâmcı bir görüşe sahipken ileri sürdüğü bu görüşleri çarpıcı bir şekilde İslâm'ı akılcı bir platformda yorumlayarak gerilemenin nedenini İslâm'ın özünden uzaklaşma olan hurafe, tevekkül anlayışı ve tarikatlerde görmektedir.

Müşlüman toplumların geri kalışını samimi olarak ve can alıcı bir noktada irdeleyen bir başka İslâmcı aydın M. Akif Ersoy'dur. O, toplumsal gelişmenin temelini Weberci bir çizgiden hareketle dinin dünyaya bakışında aramaktadır. Ancak Weberyen yaklaşımı doğrudan benimsemeden, yöntem olarak bu yolun izlenmesini tavsiye eder. Akif:

Mütefekkirler anlamıyorlar sanırım,
Ki çemenzâr-ı terakkide atılmış her adım,
Değişir büsbütün, akvâma, cemââte göre,
Başka bir kavmin izinden yürümek, çok kere,
Adeta mühlik olur; sonra ne var her millet,
Gözetir seyr-i tekamülde birer ayrı cihet. [29]

mısralarında her toplumun ayrı bir çizgisi olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu sosyolojik gerçeği görmezlikten gelerek başka toplumların ilerleme çizgisi izlenirse o toplum yok olur. Bu yaklaşımıyla Akif temelde Batıcı bir tutum ve anlayıştan kaçınıyordu ve terakkîyi savunuyordu. Ancak bunu kendi toplumsal gelişme

[27] Ülken, a.g.e., s. 395
[28] Ülken, a.g.e., s. 397.
[29] M. Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 1983, s. 185.

çizgimizden yürüyerek gerçekleştirmemizi öneriyordu. İslâm toplumlarının gerilemesini çözümlerken, sorunu kaderci bir anlayışın egemenleşerek "tevekkül" bilincinin yaygınlaşmasında görmekte ve bu düşüncesini şu mısralarında dile getirmektedir:

"Kadermiş" öyle mi? Hâşâ bu söz değil doğru;
Belanı istedin, Allah da verdi... doğrusu bu.
Çalış! Dedikçe Şeriat, çalışmadın durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun.
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden
Yorulma öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken.[30]

Akif'e göre Şeriat çalışmayı emretmesine rağmen bu kaderci anlayışın getirdiği hurafeler nedeniyle insanlar hem doğru değerlerden sapmışlar, hem de çalışmayı bırakmışlardır. Akif, topluma egemen olan bu eylemsizlik bilincinin giderilebilmesi için "kazanma"yı överek:

"Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası,
Dostunun yüzkarası, düşmanının maskarası"

der ve herkesi çalışarak toplumsal gelişmeye katkıda bulunmaya çağırır.

Akif'in İslâm dünyasının konumuyla ilgili olarak yaptığı sorgulamaların temelinde, İslâm'ın dünyayı ve ticareti dışlamadığı, bilim ve sanat alanındaki gelişmelere dinin karşı çıkmadığı, bütün bunları İslâm'ın teşvik ettiği görüşü vardır. Ancak ona göre bugün bu konulardaki olumsuzlukların nedeni İslâm'ın gerçek özünden uzaklaşarak bid'at ve hurafelere yönelmektir. Eğer biz tekrar İslâm'ın o saf/öz kaynaklarının ilhamını çağa taşırsak, toplumsal geriliğimizi üzerimizden atarak, kalkınmanın ahlâkî ve zihinsel altyapısını meydana getirebiliriz.

Akif örneğinde çözümlenmeye çalışılan bu yaklaşım biçimi, çoğu İslâmcı aydında yaygındır. Bu düşünceyi dillendirenlerden bazı örnekler sunmakta fayda vardır.

İsmail Hami Danişmend İslâm'da reforma ihtiyacın olmadığını, çünkü en son ve en mükemmel din olması hasebiyle onun gerekli ıslahatı zaten yaptığını belirtmektedir. Ona göre Kur'an-ı Kerim eğer İncil gibi değiştirilmiş, uydurulmuş bir kitap olsa idi, o zaman reform söz konusu olabilirdi. İncil ve Hıristiyanlık'ta bu yüzden reform yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim zaten kendisinden önce gelmiş olan bütün dinleri ıslah eden, bütün dünyaya ve insanlığa şamil, koyduğu esaslar değiştirilemeyecek kadar sağlam, akl-ı selime dayanan salih bir din kitabıdır. İsmail Hami Danişmend sözlerini şöyle sürdürür: "Eğer bazı kimseler İslâm Dini'ndeki esas hükümleri bugünün hayat şartları ile te'lif edilemeyecek kadar ağır buluyorlarsa, kendilerini icbar eden yoktur; Müslümanlığı kabul etmeyiversinler. Ama bunlar "hayır, İslâm'ı kabul ediyorum, fakat şu noktalarda değişiklik yapılması şartı ile" diyor-

[30] M. Akif Ersoy, a.g.e., s. 267-268.

larsa, onlara "öyle saçma şey olmaz" deriz. Çünkü bir din bütünüyle ya olduğu gibi kabul edilir ve onun hükümlerine uyulur yahut da reddedilip hükümlerine uymak mecburiyetinden kurtulunur. Bunun başka bir yolu ve şartı yoktur."[31]

Yine aynı dönemde yaşamış ve "reform" konusunda aleyhte yazılar yazmış olan Râif Oğan, önce Luther'in reformunun mahiyeti ile ilgili yorum yapmış ve sonra benzer bir reformu İslâm Dini'nde de gerçekleştirmek isteyenlere cevap vermiştir. Oğan'a göre Batı'daki Reform'un müteşebbisi Luther her sıfatından önce manastırdan yetişmiş bir ruhanîdir. Hıristiyan ilahiyatı alimi, hikmet-i teşri' profesörüdür. Reform teşebbüsüne Hıristiyanlığın ne aslı, ne fer'i, hatta ne de menkulât ve rivayetleri sebep olmuştur. En önemli sebep; İsa'nın vekili olduğuna inanılan Papa'nın Hıristiyanlık'ta yeri olmayan şeytanî (tabir Luther'e aittir) bidatlerle İsa'nın kuzularını küfür yollarına sürüklenmesine, imanın saffet ve samimiyetini, Kilise'nin kudsiyyet ve nezâhetini bozmasına isyandır. Luther'in Reform'a teşebbüsü dinî ibadetler ve amellerin güçlüğünden, zamana ve muhite uygun gelip gelmemesinden de çıkmış değildir. Dinin usul ve furûuna, gayesine ve Şâri'in muradına muhalif kötülüklere alet edilmesinden dolayıdır. Luther, ıslahatında dini akıl ve mantığa, ilme ve tecrübeye uydurmağı düşünmemiştir. Nakiller ve rivayetlerin akla ve ilme uyup uymadığını hatırlamak şöyle dursun, zamanının ilimlerini, ilmî tecrübelerini ve kilise ilmi dışındaki malumatı ve hakikatleri dahi hafife almak istemiştir. Mesela büyük astronomi alimi Copernic onun nazarında şeytandan farksızdır. Luther tamamiyle nakle yapışmış ve menkulât dışı, kilisenin tesis maksadına muhalif bid'atlere hücum etmiş, gayri dinî âdap, erkân ve eşkâli yıkmağa uğraşmıştır. Akıl ve mantık, ilim ve tecrübeyle hiç münasebeti olmamıştır. Mukaddes kitaplarda ve onlara bağlı risaleler ve mektuplarda ne varsa, hepsini de rivayetleri ve hurafeleriyle aynen kabul etmiş, böylece Eski Ahid ve Yeni Ahid'i fikrî, tahlilî incelemelere girişmeden aynen tercüme etmiştir. Luther'in diğer ülkelerde ortaya çıkan takipçileri de her konuda tamamen kendisi gibi hareket etmişlerdir.[32]

Raif Oğan, Luther ve reformuyla ilgili bu bilgiyi verdikten sonra Müslümanlardan İslâm'da da reform yapılmasını önerenlerle Luther ve anlayışını karşılaştırıyor. Ona göre İslâm Dini'nin ister usûlünde, ister fürûunda, isterse her ikisinde reform isteyenler arasında dine ve ibadetlere kendini vermekle tanınmış bir kimse bulmak şöyle dursun, içlerinde din ilimleriyle uğraşmış (âlim değil, sadece uğraşmış) tek kişi yoktur. Reformu lüzumlu bulanların arasında kendi ihtisas ve iştigal şubelerinde otorite sayılabilecek alimler, mütefenninler, münevverler vardır. Ne yazık ki, hiçbiri de dinin usûl ve fürûuna, asıl teşri' ve hikmetine, felsefe ve tarihine dair ilimlerde salahiyetle konuşabilecek kudrette değillerdir. Böyle olmaları, bu ihtisas ve ilim asrında kendileri için elbette noksan ve ayıp değildir. Noksan olan, esasını ve teferruatını bilmedikleri din mevzuunda reformu caiz ve vacip görebilecek kadar ilmî

[31] İsmail Hami Danişmend, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, s. 44.
[32] Raif Oğan, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, s. 47.

yetkiye sahip bulundukları vehmine kapılmaları ve ilmî sahaları dışındaki iddialarına efkar-ı umûmiyeyi meylettirmek teşebbüsünde bulunmalarıdır. Teşrih, tedavi ve fizyoloji sahasında nasıl ki tabib olmayanlar bahsedemezse, dinde reformun gerekli bulunduğundan da din ilimlerine uzak kalmış bulunanlar bahsedemez yahut bahsetmemesi icabeder. Meselenin garip tarafı buradadır ki, bizde vaziyet tamamen aksinedir. Reform isteyenler ya gazeteci, ya emekli ilk mektep öğretmeni, ya devrimci şair yahut diş hekimi ve emsali kimselerdir. Böyle olunca her şeyden önce reform isteyenlerde reform yapılmalı, din ilimlerinde geniş araştırması olmayanlar bu mevzuda fikir ve istek beyanından çekinmelidir.[33]

Ali Fuat Başgil'e göre de Reform, İslâm'a yaraşır bir tabir değildir. Bu tabir, XVI. asırda bazı uygunsuz papaların kötü idaresine karşı isyan eden Protestan Kilisesi'nin Katolik Kilisesi'nden ayrılmasını ifade eder. İslâm'da reformdan bahsedenler bu dinin esasını layıkıyla bilmeyenlerdir. "Reform" yahut "reformation", "deformation"un zıddıdır. "Deformation" bir şeyin aslî şeklinden çıkması, aslının bozulması, "reform" yahut "reformation" da aslından çıkan ve bozulan şeyin aslına ircâ edilmesi demektir. İslâmiyet gerek akîdeleri ve gerek amelî hükümleriyle peygamber tarafından nasıl talim edildi ve gösterildiyse, hiç şekil değiştirmeden ondört asra yakın bir zamandan beri devam edip gelmektedir. İslâmiyetin ne itikadî ne de amelî esaslarında deforme olmuş bir cihet yoktur ki, reforme olması söz konusu olabilsin. Bunun için İslâm'da "reform" değil ancak "ictihad" söz konusu olabilir."[34] Başgil'e göre bugün İslâm dünyasının muhtaç olduğu ve beklediği şey, "reform" gibi bir Hıristiyan taklitçiliği değil, fakat İmam-ı Azam Ebu Hanife gibi bir müctehittir. Fakat bütün mesele bu seviyede bir din aliminin bugün mevcut olmadığı hususudur. O halda yapılacak bir iş kalır. O da tek bir müctehit yerine bugünkü İslâm Dünyasının en muteber din alimlerinden oluşan bir "**Diyanet Şûrâsı**" kurmaktır. Bu şûrâ Kur'an ve sünnet esaslarını tetkik eder ve devrin ihtiyaçlarına göre yeni bir ictihat ortaya koyar. Böyle bir şûrânın kararları Türkiye'mizin, hattâ İslâm dünyasının her tarafında kabule mazhar olur. Çünkü bu kararlar devrin en yüksek din alimlerince verilmiş "icma-i ümmet" kuvvet ve kıymetinde kararlar olur. Buna Müslümanların tâbî olması dinî bir vazife teşkil eder. Vaktiyle dört mezhep sahibi nasıl çalıştı ve ictihad ederek dört mezhebi nasıl te'sis ettiyse, bugün de kurulacak "diyanet şûrâsı" aynı usul ve metotlarla çalışarak hem bir "tevhid-i mezhep" yapabilir, hem de İslâmî ahkamı bugünkü hayat şartlarına göre tefsir ve tanzim edebilir[35]

Nurettin Topçu'ya göre ise "reform", din tarihinde aslına irca' gayesiyle "ıslah" manasına kullanılmıştır ve bu gaye ile bazı şekillerin değiştirilmesidir. Hıristiyanlık'ta reformu ilk defa gerçekleştiren Luther, Katolik Kilisesi'nin Hz. İsa'nın anlattığı esaslardan ayrılmış olduğunu ileri sürerek hakiki esaslara dönmek iddiasıyla dinî ıslahatını yapmıştır. İncil'in herkes tarafından anlaşılması için milli dillere çevril-

[33] M. Râif Oğan, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*", s. 47-49.
[34] Ali Fuat Başgil, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, İst. 1959, s. 34-35.
[35] Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1982, s.274-275.

mesi lüzumunu ortaya atmıştır. İslâm'da bir grup din büyükleri tarafından dinin temelleridir diye mukaddes kitabın dışında ve onu tamamlamak için ortaya konmuş prensipler ve inançlar yoktur. Zaten Kur'an da dilimize daima çevrilmektedir. Şu halde İslâm'da Hıristiyan dünyasındaki gibi bir reform söz konusu olamaz. İslâm'ın Katolisizmi yoktur ki, Protestanlığı doğsun.[36]

SONUÇ

Buraya kadar Protestanlık modelinin İslâm için de uygulanması konusunda lehte ve aleyhte söylenenlerden örnekler sunmaya çalıştık. Sonuç olarak Protestanlık esas itibariyle, Hıristiyanlığın "din" kimliğini kaybederek kapitalistleşmesi ve dünyevîleşmesi olayıdır. Bu süreçte kendi temel normlarından sapan Hıristiyanlık, Kapitalizm'in modernleşme ideolojisinin etkisinde pozitivist, rasyonel, seküler ve ilerlemeci bir yapıya kaymıştır. Bu durum Ortaçağ Katolik iktidarının yıkılmasına katkıda bulunmuş ve bu da kapitalizmin kendisini insanların nazarında kutsallaştırmasına yol açmıştır. Protestanlık, kapitalizm, Batı egemenliği ve sömürü ilişkilerini çözümlemeden toplumsal ilerlemenin temelini (en azından Batı'da bu böyle) kültürel ve fikrî temellerde arayarak, çeşitli hurafe ve bâtıl inançlardan uzak rasyonel bir inanma çerçevesine yerleştirmek, çoğu aydını "din terakkîye mâni mi?" sorusuna götürmüştür. Buna inanan Batıcı aydınlar da İslâm'ı Protestanlaştırma noktasında ilginç (din-dışı) tekliflerde bulunmuşlardır. İslâmcılara göre ise İslâm, Batı toplumlarının gelişim ürünü değildir ve ayrı bir değerler dünyasını dile getirir.

Batılı aydınlar (oryantalistler), Batıcı-Doğulu aydınlara akıl verircesine ilerleyebilmelerinin özünde en büyük engelin "din" olduğunu söylerler. Bu doğrultuda hareket eden Batıcı-Doğulu aydınlar gerilememizin temelini keşfetmişlerdir: Din. Buna tepkisel olarak İslâmcı aydınlar da dinin terakkiye mânî olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. İslâm dünyasındaki bütün tartışmaların eksenini artık bu konular oluşturur. Abdullah Cevdet'ten Cemaleddin Efgânî'ye, Ziya Gökalp'ten M. Abduh'a kadar herkes bu tartışmalara katılmaktadır. İslâm'ın da protestanlara özgü bir şekilde akıl dini olduğu, kazancı kutsadığı, öte dünyacı eğilimlerle hep beslenen tasavvufu ve tevekkülü reddettiği vs. söylenir. Batıcılar tarafından İslâm'ın birçok heyecan verici ve duygusal içerikleri boşaltılmak istenir. Seküler bir sürece tabi tutularak, siyasetten ve toplumdan uzaklaştırılır. Ancak bütün bunlara rağmen, İslâm "protestanlaşma"yı kabullenmemiştir. Çünkü öz kaynaklarının sağlamlığı nedeniyle tarihsel aşınmalardan kurtulurken kendisini, kendi parametreleri üzerinde yeniden üretme imkanına sahip bulunmaktadır.

[36] Nurettin Topçu, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, s. 42.